

ANIOŁY NA/W ZIELONYM WZGÓRZU:
KONFERENCJA ANGELOLOGICZNA, KARPACZ, 21 – 23 LISTOPADA 2003

Obserwowane w Polsce po 1995 roku ożywienie zainteresowania aniołami zaowocowało wieloma publikacjami, głównie o charakterze popularnym i popularnonaukowym. Anioły również „zeszły na ziemię” w postaci zmaterializowanej – ogromnej mnogości figurek dostępnych tak w sklepach z dewocjonaliami w miejscach kultu (np. Częstochowa), jak i w pamiątkarskich i innych. Stały się przedmiotem kolekcjonerstwa, ale też naukowych dysput. Pierwsza interdyscyplinarna sesja naukowa poświęcona tematyce anielskiej odbyła się u jezuitów w Krakowie w 1999r. Jej celem było – jak czytamy w tomie pokonferencyjnym – „przypomnienie o istotach anielskich, rozbudzenie na nowo wrażliwości na impulsy duchowych mocy, ideą zasadniczą zaś propagowanie wartości duchowych bliskich ludzkiej oraz anielskiej etyce: bezinteresowna pomoc, miłość, skromność, pracowitość. Idea równoległa to potępienie i napiętnowanie działalności złych duchów, przejawiającej się w wielu cywilizacyjnych bolączkach współczesności: brak wrażliwości na duchowy wymiar istnienia, konsumpcyjny styl życia, epatowanie przemocą, gloryfikacja w kulturze i obyczajowości wartości destrukcyjnych: brutalność, agresja, oszustwo, nieróbstwo” (por. *Księga o aniołach*, red. Herbert Oleschko, Kraków 2003).

Zgoła inny cel towarzyszył ogólnopolskiej konferencji naukowej „Anioł w literaturze i kulturze”, zorganizowanej przez prof. Jolantę Ługowską z Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego w ramach przyznanego jej subsydium profesorskiego Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, przy współpracy dra Jacka Skawińskiego (należy zaznaczyć, iż również w ramach tego subsydium ukazała się „Bibliografia zawartości ‘Literatury Ludowej’ za lata 1981–2002”, wyd. Wrocław 2003, opracowana przez Macieja Edera, tak oczekiwana zwłaszcza przez folklorystów) i odbywającej się „bliżej nieba”, czyli w ośrodku wypoczynkowym Zielone Wzgórze, który zachował styl architektoniczny z przełomu w. XIX i XX, położonym u stop Śnieżki, na malowniczym zboczcu góry Karpátky na wysokości 727 m. n.p.m. Ta lokalizacja okazała się być doskonałym połączeniem duchowości i pragmatyzmu, a zatem jakości nieochojętnych w „obcowaniu” z transcendencją. Przesłaniem konferencji, w zamyśle organizatorów, było „prześledzenie form obecności ‘tematów anielskich’ w różnych odmianach literatury wysokoartystycznej, literaturze i kulturze popularnej, twórczości adresowanej do dzieci i młodzieży, podstawowych gatunkach folkloru oraz szeroko rozumianej komunikacji językowej. O wyborze tematu konwersatorium zadecydowała rzeczywistość żywotność i spektakularna obecność we współczesnej kulturze problematyki anielskiej. Mówić wręcz można o jej swoistej ekspansji, wyrażającej się między innymi w obecności na rynku wydawniczym – poza wspomnianymi odmianami beletrystyki – licznych publikacji o charakterze popularyzatorskim, ezoterycznym (opisy spotkań ze Skrzydlatymi Istotami), a także poradnikowym (przewodniki duchowe). Znaczący wydaje się też fenomen popularności filmów i seriali telewizyjnych, których głównym bohaterem jest Anioł. Godne zauważenia i refleksji badawczej są też motywy ‘angelologiczne’ w sztukach plastycznych, a zwłaszcza w popularnym (zwykle okazjonalnym, np. bożonarodzeniowym) zdobnictwie czy przejawach religijnego kiczu”.

Taka szeroka formuła konferencji wymagała oczywiście interdyscyplinarnych ujęć tematu głównego, co istotnie znalazło odzwierciedlenie w referatach ponad 40 uczestników pochodzących z kilkunastu ośrodków akademickich Polski i reprezentujących różne dyscypliny badawcze i opcje metodologiczne. Obrady odbywające się w dwu równoległych sekcjach poprzedziły wystąpienia plenarne: ks. Franciszka Rosińskiego (Wrocław) nt. „Biblijnej koncepcji aniołów i innych duchów”, Gertrudy Skotnickiej (Gdańsk) - „‘Tam, gdzie spadają anioły’ Doroty Terakowskiej”

i Anny Brzozowskiej-Krajki (Lublin) – „Chroń i prowadź do nieba: mediacyjna struktura anioła w folklorze polskim”. Już referaty te były sygnałem potencjalnych pól badawczych tematyki anielskiej, jej osobliwości i ich wzajemnych powiązań: perspektywy źródła-wzorca – teologicznego genotypu Biblii (jedynej jej językowej analizy w aspekcie obrazu anioła dokonała Krystyna Hercj-Szymańska, Kraków) i fenotypowych realizacji, czyli artystycznego i społecznego „przekładu” paradygmatu biblijnego w obszarze indywidualnej wyobraźni twórczej – literatury (anioł jako symboliczna figura literacka, literackie reinterpretacje motywu) i wyobraźni zbiorowej – tekstów folkloru i kultury typu ludowego. Obrady w sekcjach rozszerzyły te pola zwłaszcza o literaturę polską głównego nurtu, kulturę popularną, film, sztuki plastyczne, ale także przekroczyły granicę literatury i kultury polskiej oraz chrześcijańskiej ideologii „boskich heroldów”.

Literackie rekonstrukcje motywów anielskich w większości miały charakter zintelektualizowanych interpretacji odsłaniających zarówno jednostkowe wizje poszczególnych poetów, pisarzy, dramaturgów, jak i światopogląd epok – tych szczególnie „uduchowionych” jak romantyzm, Młoda Polska i współczesność oraz pozostałych. Zatem staropolski literacki rekonesans angelologiczny zaprezentował Dariusz Dybek (Wrocław), ukazując sarmackie anioły i różnice w przedstawianiu idei tych mieszkańców zaświatów w twórczości Mikołaja Reja i Wacława Potockiego. Romantyczne anioły polskiego losu omówiła Ewa Grzęda (Wrocław), zaś Magdalena Bąk (Cieszyn) anielskie metamorfozy w „Poema Piasta Dantyszka herbu Leliwa o piekle” Juliusza Słowackiego. Natomiast według Doroty Szagun (Zielona Góra) romantyczną specyfikę anioła i anielskości najpełniej zilustrowała poezja Kornela Ujejskiego i Cypriana Kamila Norwida. Z kolei młodopolski rekonesans literacki tematyki angelologicznej dokonał Marek Kurkiewicz (Bydgoszcz). Na szczególną manifestację indywidualizmu twórczego wskazywał referat Agnieszki Grzelak (Bydgoszcz) pod znamennym tytułem: „Gdzie mieszka anioł Bolesława Leśmiana? (o wierszu ‘Anioł’)”. Współczesność literacka jako baza interpretacyjna dla motywu anioła w ludzkiej i pozaludzkiej przestrzeni, jego językowego obrazu, intertekstów biblijnych dla literackich wizji znalazła odzwierciedlenie w 4 referatach: w odniesieniu do poezji Kazimierzy Iłakowiczówny (Maria Jakitowicz, Toruń) i Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego (A. Maskiewicz, Szczecin) oraz w prozie biblijnej Romana Brandstaettera – kreacja Malaach-Jahwe (Anastazja Seul, Zielona Góra) i psychiatryczna angelologia w „Szpitalu Przemienienia” Stanisława Lema, w „Obłądźcie” Jerzego Krzysztonia i „Pod mocnym aniołem” Jerzego Pilcha (Agnieszka Urbańska, Wrocław). Całościowo, aczkolwiek schematycznego przeglądu motywu *angelus sacer* w poezji polskiej dokonała Katarzyna Jarońska (Elbląg), informując jednocześnie o mającej się wkrótce ukazać w jej opracowaniu antologii angelologicznej. Natomiast postać anioła w dramacie była przedmiotem zainteresowania Mariusza Bartosjaka (Łódź).

W literacko-kulturowych rozważaniach problematyki angelicznej wyodrębnił się ponadto wyraźny nurt skoncentrowany wokół relacji anioł-dziecko, angelizacji dziecka. Literackie kreacje aniołów-dzieci: „anioł pół centymetra nad ziemią” rozpatrywała Magdalena Jonca (Wrocław), a ewolucję motywu anioła w wierszach dla dzieci: od Stanisława Jachowicza do Wacława Oszajcy prześledziła Jolanta Ługowska (Wrocław), zaś w czytankach dla dzieci w młodszym wieku szkolnym, z przesłaniem „być aniołem dla drugich” – Bożena Olszewska (Brzeg). Z perspektywy językoznawczej analizę najczęstszych skojarzeń słownych dla tematu „anielskiego” przedstawili Jolanta i Roman Wróblewscy (Wrocław), zaś w fantazjach dziecięcych Dorota Wojciechowska (Wrocław). W kręgu refleksji dotyczącej anioła jako postaci medialnej sytuował się referat Ryszard Waksmunda (Wrocław), w którym autor przeprowadził analizę XX-wiecznego periodyku dla dzieci pt. „Anioł Stróż”.

Przeciwstawieniem autoteliczności specyficznej dla literackiego świata wyobraźni indywidualnej i religijności typu filozoficzno-refleksyjnego była swoista utylitarność folkloru, kultury ludowej i popularnej, której trzonem światopoglądowym pozostawała pobożność ludowa. Różnice te zauważamy również w odniesieniu do interesującego nas mitu ciągle żywego, czyli mitu anioła. Jego funkcjonowanie w wyobraźni zbiorowej tradycyjnej i współczesnej odświeżały wystąpienia: Ewy Serafin (Wrocław) – bazujące na ludowych opowiadaniach (Typ 759, 795, 796 – Dziwne uczynki anioła); Joanny Krawczyk (Łódź) – dotyczące aniołów śmierci na podstawie tradycyj-

nych pieśni pogrzebowych; Krystyny Kossakowskiej-Jarosz (Opole) – charakteryzującej „anielską kobietę” w wariacie śląskim, ale też Elżbiety Berendt (Wrocław) analizującej problem estetyzacji anielskich przedstawień w kulturze ludowej; Dobrosławy Grzybkowskiej (Wrocław) zderzającej tradycję biblijną i kulturową w odniesieniu do trzech archaniołów (Michała, Gabriela, Rafała); Katarzyny Kaczor (Gdańsk), poszukującej podobieństw ewolucji postaci elfów i aniołów w kulturze popularnej.

Osobna grupa referatów dotyczyła *ars angelica*, zatem sposobów racjonalizacji duchowych treści, ich transformacji w postać obrazu plastycznego. Zaprezentowane z tego zakresu referaty obejmowały wizerunek anioła w malarstwie i grafice przełomu XIX i XXw. (Maria Gutterwil, Wrocław), ikonografii skrzydeł anielskich w malarstwie europejskim (Justyna Bajda, Wrocław), obrazków świętych z motywem anioła w przestrzeni życia codziennego (Robert Piotrowski, Toruń), aniołów w herbach miast polskich (Elżbieta Borysiak, Helena Kwiccińska, Kraków), aniołów w nowoczesnej sztuce żydowskiej (Małgorzata Stolarska, Wrocław) oraz w sztuce Boliwii (Ewa Kubiak, Łódź). Natomiast w płaszczyźnie sztuk wielokodowych sytuowały się filmowe obrazy anioła – od „Wspaniałego życia” do „Anioła w Krakowie” przywołane w wystąpieniu Arkadiusza Lewickiego (Wrocław).

Na uniwersalizm tematyki anielskiej, ale też jej personalnie ukształtowane aspekty i ich specyfikę w obrębie określonej konfesji religijnej wskazywały referaty z bazą materiałową wykraczającą poza granice Polski. Zatem toposem anioła w mitologii arabskiej zainteresowała się Karolina Augustyniak (Łódź), zaś żydowskie wizerunki anioła i ich literacko-kulturowe interpretacje przedstawiła Małgorzata Łoboz (Wrocław). Literaturę rosyjskojęzyczną reprezentował „Ognisty anioł” Walerija Briusowa (Anna Klepaczko, Łódź), natomiast anglojęzyczną trylogia Philipa Pulmana „Mroczne materie” i relacje w niej między człowiekiem, aniołem i Bogiem (Maciej Oziewicz, Wrocław), anioł u Johna Ronalda R. Tolkiena (Marek Pustowaruk, Wrocław), Lucyfer w personalnej mitologii Kennetha Angera (Maciej Ożóg, Łódź) oraz diabelska anielskość w „Szatańskich wersetach” Salmana Rushdiego (Justyna Deszcz, Wrocław).

Konferencja na/w Zielonym Wzgórzu skupiła zatem do wspólnej angelologicznej dyskusji literaturoznawców, językoznawców, folklorystów, religioznawców, antropologów, teoretyków kultury i historyków sztuki, którzy poświęcając swoje badania wertykalnej przestrzeni ludzkiego działania nie powiedzieli jeszcze ostatniego słowa. Wymiernym plonem konferencji będzie przygotowywana publikacja książkowa, która z pewnością znajdzie szeroki czytelniczy odbiór. W jej świetle nabierze też nowego sensu centralna opozycja aksjologiczna Anioł–Diabeł, bowiem zgodnie z sentencją S. Rushdiego, „w każdym artyście, a może i w wyobraźni każdego z nas, zaistniały zaślubiny Nieba i Piekła”.

Anna Brzozowska-Krajka

WSPÓLCZESNA ETNOLOGIA FRANCUSKA
– SESJA SOCIÉTÉ D'ETHNOLOGIE FRANÇAISE, MUSÉE NATIONAL DES ARTS
ET TRADITIONS POPULAIRES, PARYŻ, 17-19 MARCA 2004

Sesja naukowa, jaka miała miejsce w tym roku w Paryżu, w siedzibie Musée National des Arts et Traditions Populaires (MNTAP), odbywa się już od dziesięcioleci. Jest miejscem otwartym nie tylko dla współczesnych etnologów i antropologów francuskich (i wszystkich członków Société d'Ethnologie Française – SEF), lecz także przedstawicieli innych dyscyplin (archeologów, geografów, socjologów, muzealników, kulturoznawców, folklorystów, czy historyków – swojego czasu obecni byli na sesjach historycy tworzący szkołę „Annales”). Przybywają oni na zaproszenie prof. Guy Barbichona, odpowiedzialnego za stronę naukową tych swoistych seminariów, i prezentują przed publicznością swoje osiągnięcia badawcze oraz rezultaty przedsięwzięć naukowych w formie wykładów, poddając je pod ogólną dyskusję.

Celem, jaki od lat już przyświeca tym seminariom, organizowanym z ramienia SEF, jest śledzenie na bieżąco wydarzeń naukowych ze świata nauk społecznych i dotyczących kultury Francji. Do udziału zapraszani są naukowcy, którzy zajmują się zagadnieniami będącymi już tradycyjnymi zainteresowaniami wyżej wymienionych nauk i nowymi, współczesnymi problemami. Są to między innymi tematy, takie jak: struktura rodzinna i stosunki pokrewieństwa, klasy wieku i ich status, formy współżycia społecznego (struktury, związki, relacje), problemy dotyczące przetrwania, kultura organizacji (w tym różnych miejsc pracy) i rozmaitych stowarzyszeń, rytuały i symbole religijne oraz świeckie, tematy traktujące o różnorodnie rozumianej tożsamości, także zagadnienia dotyczące ciała, folkloru słownego, życia politycznego, ekonomii, sportu, itp. Spotkania te, poza tym, że prezentują rzeczywiście najnowszy dorobek naukowy naszej dyscypliny i jej pokrewnych z terenu Francji, stają się także swoistą kroniką rozwoju etnologii i jej inspiracji na przestrzeni lat. Obserwować można przemiany zachodzące na poziomie interpretacji, poszukiwanie nowych terenów badawczych, nowych źródeł, reinterpretacji, itp.

W tym roku, przez trzy marcowe dni, można było wysłuchać 10 wykładów na następujące tematy (tytuły wystąpień podaję w tłumaczeniu na język polski): Francis Dupuy, „Antropologia i ekonomia. Przykład z Lande” (wykładowca z Uniwersytetu w Poitiers); Michel Colardelle, „Archeologia i etnologia. Badania osady średniowiecznej w Charavines” (Dyrektor MNTAP – CEF, Paryż); Françoise Cribier, „Starość: migracje i styl życia” (emerytowana profesor CNRS, Paryż); Georges Ravis, „Antropologia społeczności pasterskich – pasterstwo śródziemnomorskie” (emerytowany wykładowca Uniwersytetu Provence); Guy Barbichon, „Współczesna etnologia francuska – tematy, tendencje, badania” (profesor CNRS-CEF, Paryż); Jacques Maître, „Religijne instytucje i praktyki na przykładzie Kościoła Katolickiego we Francji” (profesor CNRS, Paryż); Nicolas Hatzfeld, „Etnografia i historia pracy – na przykładzie organizacji pracy w fabrycznej montażowni” (Uniwersytet w Evry); Christelle Hamel, „Gender i etniczność – przypadek młodych Francuzów o korzeniach arabskich” (Uniwersytet w Bourgogne). W ostatniej chwili wprowadzono zmiany do pierwotnego programu i zamiast nieobecnych Michela Hastingsa, który miał zaprezentować odczyt o antropologii politycznej, oraz Claudine Mod'ese, która zajmuje się badaniami nad społeczną tożsamością na przykładzie grup hip-hopowych, poproszono o przybycie Martine Duquesne z wykładem pod tytułem „Wprowadzenie do etnologii symbolicznej – analiza rybackich zwyczajów śródziemnomorskich”. Głos zabrał ponownie G. Barbichon, przedstawiając temat „Czas i pamięć – symbole i rytuały polityczne i świeckie”.

Nie sposób zaprezentować w tym miejscu nawet w skrócie treści wszystkich wystąpień, lecz omówię przynajmniej jedno, autorstwa G. Barbichona, prezentujące syntetyczne spojrzenie na współczesną etnologię francuską.

Ujęcie, jakie zaproponował Barbichon, odnosi się do etnologii jako dziedziny, którą określają i definiują przedmioty jej zainteresowań. Koncepcją zaś tego jest mnogość i różnorodność metod, które stosuje się do analizy i interpretacji owych różnych i licznych tematów i zagadnień. Swoje wystąpienie Barbichon skupił na czterech aspektach – według niego najbardziej zakorzenionych w etnologii francuskiej – takich jak: 1) subiektywizacja; 2) konstruowanie (niemal wynajdywanie) tematów i pojęć wprowadzanych później do dyskursu etnologicznego; 3) inspiracja historią w etnologii oraz 4) stan obecny etnologii we Francji – nowe i stare zainteresowania.

Po pierwsze zatem, istnieje taki nurt zainteresowań, który – ogólnie to ujmując – skupia się wokół emocjonalności, percepcji religijnej, mistycznej, zjawisk duchowych, sakralnych, symbolicznych, itp. Prowadzi to do powszechnego stosowania i używania terminu, bardzo charakterystycznego dla tego typu prac, jak „obraz” bądź „wizerunek”. Wynika to z odrzucenia dawniej obowiązującego obiektywizmu. Takie podejście traktowane jest obecnie jako zupełnie nieadekwatne wobec wyżej wymienionych tematów. Rozwiązania poszukano w zmianie nomenklatury, która narzuca zmianę całej optyki. Stąd tak wielka popularność (obok terminu „obraz” czy „wizerunek”) badań skoncentrowanych np. wokół „tożsamości” (będącej niczym innym jak rodzajem „obrazu” samego siebie lub swojej grupy) bądź „odmienności”, „inności” (będącej również obrazem kogoś lub społeczności). Innymi jeszcze słowami–kluczami, charakterystycznymi dla tego nurtu badawczego, jest posługiwanie się pojęciem „swoistości”, czy „indywidualności”.

Ta ugruntowana już mocno perspektywa badawcza („z wnętrza”, „od środka”), wiąże się ściśle z drugą tendencją, której patronować mógłby sparafrazowany cytat z Barthesa (który lapidarnie stwierdzał, że „wszystko jest znakiem”): „wszystko jest sensem”. Większość badaczy koncentruje swoje poszukiwania wokół interpretacji znaczenia wybranych zjawisk i to spojrzenie na zjawiska kultury przeważa równie zdecydowanie, jak wspomniane powyżej.

Aspekt trzeci dotyczy zagadnienia wzajemnych związków i inspiracji pomiędzy nią a historią. Co najmniej przed 30 laty we Francji ukształtowała się „antropologia historyczna”. Tym zaś, co zajmuje ją najbardziej są transformacje i metamorfozy, jakie przechodzą zjawiska w kulturze.

Aspekt ostatni, czwarty, był próbą ustanowienia swoistego inwentarza tematów obecnie zajmujących francuskich etnologów. Śledząc chociażby literaturę przedmiotu (bardzo obfitą we Francji w porównaniu z Polską – etnolodzy tamtejsi więcej piszą i więcej wydają i to wcale nie kilka tylko uznanych nazwisk, lecz ogół, ale stoją za tym także większe nakłady finansowe na humanistykę), Barbichon podkreślił, że do przeszłości odeszły badania nad kulturą wiejską i „ludową”. Najwięcej miejsca zajmuje antropologia miasta, do której zalicza się nie tylko badania przestrzeni miejskiej, ale w ogóle wszelkich zjawisk, jakie zachodzą w kulturze współczesnej, kulturze mass mediów. Popularnym obecnie tematem jest także szeroko rozumiane i interpretowane pojęcie „granic” i „obcości”, ich przekraczania, ustanawiania, czy obchodzenia. Pojawia się duża liczba prac, traktujących o grupach, których tożsamości nie wyznacza etniczność, język, wyznanie, itp. co raczej określony *ethos*, w tym zawodowy. Nie brakuje także badań poświęconych relacjom człowieka z przyrodą, czy dotyczących dzieciństwa.

Wypada tylko żałować, że SEF, wydając jedno z najważniejszych pism etnologicznych we Francji, jak „Ethnologie française” (do której można przyrównać ze względu na charakter i wagę „Etnografię Polską” oraz „Lud”), nie publikuje, choćby w formie kilkustronicowego suplementu, programu corocznego spotkania wraz z krótkimi streszczeniami poszczególnych wystąpień.

Oprócz tego żałować również można, że żaden z naszych ośrodków etnologicznych nie pomyślał o podobnej formule seminariów ogólnopolskich, które dałyby okazję do zapoznania się co jakiś czas z polską etnologią i antropologią „w ogóle”, a nie tylko przy okazji tematycznych konferencji, które przecież nie grupują nawet większości środowiska etnologicznego, lecz jedynie wybrane grono ściśle nimi zainteresowanych osób. Inną refleksją, która mi się nasuwa, jest obszcrowalny wielki nacisk na badania terenowe. Praktycznie wszystkie wystąpienia tego-roczne, jak i z lat ubiegłych, przedstawiane są z perspektywy „terenowców”. Odsłaniają oni kulisy swojego warsztatu, również na poziomie późniejszej praktyki interpretacyjnej, koncepcyjnej, teoretycznej, zaś sam wybór tematów i miejsc, gdzie prowadzą oni swoje prace, świadczy o tym, że etnologia realizuje postulat interdyscyplinarności, począwszy od wyboru zagadnień po metody i techniki oraz teorii (dlatego sesje te nie stroniły nigdy od obecności przedstawicieli pokrewnych nam dyscyplin).

Inga Kuźma

„WSZYSTKO JESZCZE PRZED TOBĄ”: BYĆ MŁODYM NA SYBERII

Max Planck Institut für ethnologische Forschung (MPI) w Halle (Niemcy) to niezwykle prężny ośrodek, prowadzący badania antropologiczne koncentrujące się wokół zagadnień: konfliktu i tożsamości, postsocjalistycznej Eurazji, prawnego pluralizmu oraz Syberii¹. W ramach tego ostatniego kierunku badań w roku 2003 utworzono w Instytucie Siberian Studies Center (Centrum Studiów Syberyjskich), które zastąpiło dotychczasową Siberia Project Group (Grupę Projekt Syberyjski). W jego skład weszło grono młodych naukowców z Europy Środkowej i Zachodniej, m.in. Francji, Niemiec, Polski i Węgier.

¹ Na ten temat patrz: *Etnografia Polska*, t. XLVII: 2003, z. 1–2, s. 347–350.

W dniach 15–17 listopada 2003 roku wspomniane Centrum zorganizowało międzynarodową konferencję naukową pod podwójnym (angielskim i rosyjskim) tytułem: „*Wszystko jeszcze przed tobą*”: *Być młodym na Syberii dzisiaj*. Udział w konferencji wzięło wielu znakomitych naukowców europejskich, zajmujących się problematyką syberyjską, m.in. Piers Vitebsky (z University of Cambridge, Wielka Brytania), David G. Anderson (z University of Aberdeen, Wielka Brytania), Tuula Tuisku (z University of Oulu, Finlandia) i Dimitrij Funk (z Rosyjskiej Akademii Nauk). W wieczór poprzedzający konferencję odbyło się nieformalne, aczkolwiek ujęte w programie, spotkanie uczestników, podczas którego mieli oni okazję poznać się wzajemnie lub też odświeżyć zawarte wcześniej znajomości.

Program konferencji składał się z powitania, referatu wprowadzającego, 9 paneli tematycznych, dyskusji końcowej oraz prezentacji specjalnej. Panele składały się z dwóch wystąpień (po 25 minut), podsumowania przedstawionego przez osoby prowadzące panel, otwartej dyskusji oraz 15-minutowej przerwy. Każdego dnia, zazwyczaj między 12³⁰. 13⁰⁰ przewidziany był godzinny lunch przygotowywany przez MPI.

Sama konferencja rozpoczęła się w sobotę 15 listopada powitaniem wygłoszonym przez koordynatora Centrum, a jednocześnie głównego organizatora przedsięwzięcia – Joachima Otto Habecka (MPI). Występujący, w krótkim, 10-minutowym wystąpieniu, powitał uczestników, opowiedział pokrótce o tradycji badań syberyjskich w Halle oraz wyjaśnił tytuł konferencji. Jego zdaniem problematyka młodzieży syberyjskiej jest ciekawa o tyle, że sama młodzież jest pozbawiona wielu wyborów, które z kolei są ograniczone przez współczesną sytuację panującą na Syberii (odległości i problemy z transportem, warunki ekonomiczne, polityczne, itd.). Autor podkreślał, że młodzież na Syberii straciła kontakt z tradycyjnym życiem przodków i jednym z celów konferencji jest próba odpowiedzi na pytanie: czy młodzież chce prowadzić tradycyjny sposób życia, a jeśli tak, to dlaczego?

Jako pierwszy, z referatem wprowadzającym, wystąpił David G. Anderson, autor znanej i głośniejszej pracy, pt. *Identity and ecology in Arctic Siberia: the number one reindeer brigade*. Jego wystąpienie, zatytułowane „*Everything is still before you*”: *the ironies, history and the future of youth politics in Siberia* („Wszystko jeszcze przed tobą”: ironie, historia i przyszłość polityki młodzieżowej na Syberii) dotyczyło przede wszystkim ironii zawartej w sformułowaniu będącym pierwszą częścią tytułu wystąpienia. Podkreślał także, że tworząc politykę młodzieżową nie należy kierować się kryteriami narodowościowymi, natomiast należy ją rozpatrywać z punktu widzenia cyrkumpolarnego (podbiegunowego). Na zakończenie prelegent podkreślił potrzebę określenia ‘młodzieży’ w kontekście pokoleń, jej umiejscowienie w wyobrażeniach działaczy narodowych oraz wartość ironii w procesie nauki.

O godzinie 9⁴⁵ rozpoczęła się pierwsza sesja konferencji, zatytułowana: *To stay or not to stay? Social cohesion versus social erosion* (Zostać czy nie? Społeczna zwartość kontra społeczna erozja), którą poprowadził wieloletni działacz organizacji pozarządowych, realizujących projekty na Syberii – Jacob Clemmesen (Fredriksberg, Dania). Jako pierwsza wystąpiła Tuula Tuisku z referatem pt. „*The young people don't care about anything*”: *choices of rural youth in the Nenets Autonomous Okrug* („Młodym ludziom na niczym nie zależy”: wybory młodzieży z prowincji w Nienieckim Okręgu Autonomicznym). Omówiła w nim współczesną sytuację prowincjonalnej młodzieży w kontekście zainteresowania tradycyjnym sposobem gospodarki (głównie hodowli reniferów), edukacji, migracji i konfliktu wartości między różnymi pokoleniami. Kolejne wystąpienie, zatytułowane *Community life and well-being – the situation for youth in eastern Siberia* (Życie wspólnoty i dobrobyt – sytuacja młodzieży we wschodniej Syberii), zostało przedstawione przez Anthonyego Glendinninga (University of Aberdeen, Wielka Brytania) i Olę Kolesnikową² (Syberyjski Oddział Rosyjskiej Akademii Nauk w Nowosybirsku). Referat dotyczył przede wszystkim wyników ankiety socjologicznej przeprowadzonej w ciągu ostatnich 3 lat wśród młodzieży z trzech rejonów obwodu nowosyberyjskiego na temat życia we wspólnocie i dobrobytu.

² Współautor referatu Jurij Popkov (Syberyjski Oddział Rosyjskiej Akademii Nauk w Nowosybirsku) był nieobecny.

Kolejną sesję, zatytułowaną *Employment, entrepreneurs, business* (Zatrudnienie, przedsiębiorcy, biznes) otworzył o 11³⁰ Dimitrij Funk. Jako pierwsza wystąpiła Tatiana Bujanowa (Uniwersytet Pedagogiczny w Tomsku) z referatem w języku rosyjskim *Bezrobotica i zanjatost' molodeži iz čisla korenyh maločislennyh narodov v Sibiri (na primere Tomskoj oblasti, poselka Ivankino)* (Bezrobocie i zatrudnienie młodzieży spośród małych rdzennych ludów Syberii - na przykładzie obwodu tomskiego, osady Iwankino). Autorka omówiła główne problemy związane z zatrudnieniem młodzieży w tradycyjnych gałęziach gospodarki Selkupów, takich jak rybolówstwo czy wyrobnictwo kory brzozonej. Tematyka pracy została także poruszona w wystąpieniu Władimira Dmitrijewa (Rosyjska Akademia Nauk Rolniczych): *Maločislennye narody Severa i maloe predprinimatel'stvo: šag navstreču* (Małe ludy Północy i mała przedsiębiorczość: krok naprzód). Referat ten dotyczył przede wszystkim rozwoju, zagrożeń oraz perspektyw dla małej przedsiębiorczości wśród małych ludów Północy na Syberii.

Kolejna sesja *Communities and media* (Wspólnoty i media) rozpoczęła się o 14⁰⁰; poprowadził ją Florian Stammler (University of Cambridge). Jako pierwsza wystąpiła Petra Hulova (Charles University, Czechy) z referatem *Problems of contemporary Buryat youth and the local press* (Problemy współczesnej młodzieży buriackiej a prasa lokalna). Autorka, na podstawie czasopism studenckich w Buriacji, przedstawiła problemy tamtejszej młodzieży związane, np. z samorealizacją czy też alkoholizmem. Na opiniach wyrażanych na forum internetowym oparte było także kolejne wystąpienie zatytułowane *Problemy i perspektivy razvitiija burjatskoj kul'tury glazami molodyh učastnikov foruma sajta burjatskovo naroda (www.buryatia.org)* (Problemy i perspektywy rozwoju kultury buriackiej oczami młodych uczestników forum internetowego narodu buriackiego) przedstawione przez Radżanę Dugarową (Rosyjska Akademia Nauk). Jednak w przeciwieństwie do poprzedniczki zajęła się ona raczej postrzeganiem przez młodzież kultury i historii Buriatów oraz ich przyszłości.

Ostatnią tego dnia sesję: *Education, part one: living in an institution* (Edukacja, część pierwsza: Życie w instytucji), poprowadził Brian Donahoe (MPI). Jako pierwsza wystąpiła Elena Ljarskaja (Uniwersytet Europejski, Sankt Petersburg) z referatem *Mesto severnyh internatov v kul'ture sovremennyh jamal'skich nencev* (Północne internaty w kulturze współczesnych jamalskich Nieńców). Autorka podkreślała pozytywny wpływ szkół z internatem na zachowanie kultury i języka przez Nieńców z Jamahu. Jako druga wystąpiła Elena Khlinovskaia-Rockhill (University of Cambridge) z referatem pt. *The state is my family: children in state care institutions* (Państwo jest moją rodziną: dzieci w państwowych instytucjach opiekuńczych), poświęconym ciągle wzrastającej liczbie dzieci pozostających bez opieki rodziców, a także próbom zastąpienia im rodzin przez państwo. Wieczorem organizatorzy zaprosili uczestników konferencji na uroczystą kolację.

Kolejny dzień konferencji rozpoczął się o 9⁴⁵ sesją *Ritual and identity* (Rytuał i tożsamość), poprowadzoną przez Benedikte Kristensen (University of Copenhagen). Jako pierwszy wystąpił Stefan Krist (Eötvös Loránd University, Węgry) z referatem *Where going back is a step forward: how re-traditionalisation of sport games fits the needs of young people in post-soviet Buryatia* (Gdzie krok w tył jest krokiem naprzód: jak re-tradycjonalizacja gier sportowych wypełnia potrzeby młodych ludzi w post-sowieckiej Buriacji). Autor przedstawił zmiany, które zaszły w grach sportowych towarzyszących większości świąt w Buriacji po roku 1991, odsłaniając równocześnie niuanse buriackiej re-tradycjonalizacji. Tematyce buriackiej poświęcony był także kolejny referat zatytułowany *The social meaning of religion in the shaping of collective identities among students at Ulan-Ude University* (Znaczenie społeczne religii w kształtowaniu zbiorowych tożsamości studentów z uniwersytetu w Ulan-Ude), przedstawiony przez Anouskę Traast (Free University Amsterdam, Holandia). Prelegentka poruszyła w nim kwestię odrodzenia religijnego w Buriacji oraz wpływu religii na formowanie się tożsamości młodzieży uniwersyteckiej.

Kolejną część konferencji, zatytułowaną *Acquiring experience, acquiring tradition* (Pozyskać doświadczenie, pozyskać tradycję) poprowadził Joachim Otto Habeck. Pierwszy referat, zatytułowany *Vzroslenie kak osvoenie tradicionnyh cennostej v poselke Markovo na Čukotke* (Dorastanie jako oswojenie tradycyjnych wartości w wiosce Markowo na Czukotce) przedstawiła Marina Hakkarajnen (Uniwersytet Europejski, Sankt Petersburg). Dotyczył on przede wszystkim

koncepcji pokolenia jako grupy ludzi, którzy przyswoili sobie odpowiednią ilość tradycji. W takim ujęciu przekraczanie granic pokoleniowych wiąże się ze zdobywaniem doświadczenia. Jako drugi wystąpił John Ziker (Boise State University, Stany Zjednoczone) z referatem *Tradition and conflict between generations in Taimyr: the logic of conformity and dialectic of learning* (Tradycja i konflikt między pokoleniami na Tajmyrze: logika przystosowania i dialektyka uczenia). Wystąpienie to skupiało się na sposobach konstruowania argumentów, które promują pewne wartości, czy też dobra społeczne, odrzucane z reguły przez młodzież, a następnie przyswajane w późniejszym wieku.

Przedostatni panel tego dnia, zatytułowany *Education, part two: School as a challenge* (Edukacja, część druga: Szkoła jako wyzwanie) poprowadziła Virginie Vate (MPI). Referat zatytułowany *Ethno-pedagogy: the curse or the cure? The role of the school among youth in Nelelmo (Yakutia)* (Etno-pedagogika: przekleństwo czy lekarstwo? Rola szkoły w życiu młodzieży w Nelelmoje (Jakucja)) wygłosił autor tego tekstu, przedstawiając rezultaty prowadzonych, w jednej z syberyjskich szkół, programów etno-pedagogicznych. Drugie wystąpienie: *Molodo – zeleno?! (Młodo – zielono?!)* Swietłany Tiuhteniewoj (Instytut Altaistyki im. Surazakowa, Górnio-Altajsk) dotyczyło przede wszystkim trudnej sytuacji młodzieży altajskiej oraz przepaści między młodzieżą miejską i wiejską.

Drugi dzień konferencji zakończył się sesją *The future of the souls* (Przyszłość dusz), prowadzoną przez Alexandra Kinga (University of Aberdeen). Jako pierwszy wystąpił Rane Willerslev (University of Manchester) z referatem *Suicide, personhood and the recycling of souls: a case study of the Upper Kolyma Yukaghir of north-eastern Siberia* (Samobójstwo, osobowość i wymiana dusz: przykład Jukagirów z górnej Kolymy z północno-wschodniej Syberii). Prelegent zaproponował wypracowanie nowego, antropologicznego podejścia do badań nad znaczeniem samobójstwa, osobowości i wymiany dusz wśród rdzennych mieszkańców Syberii. Ostatni referat: *The practice of survival: livelihoods in a post-Soviet Arctic community* (Praktyka przetrwania: wyżywanie w post-sowieckiej arktycznej wspólnotie) wygłosił Janno Simm (University of Tromsø, Norwegia). Jego wystąpienie dotyczyło przetrwania oraz planów na przyszłość chantyjskiej młodzieży. Referatowi towarzyszył film nakręcony przez autora podczas kilkunastomiesięcznych badań. Po zakończeniu sesji goście zostali zaproszeni przez organizatorów na kolację.

Ostatni dzień konferencji rozpoczął się o 9³⁰ panelem *Existence in a parallel world? (Trwanie w świecie równoległym?)*, prowadzonym przez znanego brytyjskiego antropologa – Piersa Vitebskyego. Pierwszy referat przedstawiły dwie autorki – Tatiana Barchunowa (Państwowy Uniwersytet w Nowosybirsku) i Natalia Bieleckaja (Centrum Informacyjne Edukacji Humanitarnej, Nowosybirsk). Wystąpienie zatytułowane *Without fear and reproach: roleplaying-games community challenging mainstream culture* (Bez strachu i wyrzutów: wspólnota RPG³ stawia wyzwanie głównym nurtom kultury) dotyczyło społeczności uczestników gier RPG: sposobów konstruowania poczucia wspólnoty, wewnętrznych zasad oraz przejawów tożsamości z grupą oraz odgrywanymi postaciami. Kolejny prelegent – Aimar Ventsel (Estońskie Muzeum Literatury) wygłosił referat *Stars without money: Sakha ethnic music business, upward mobility, a friendship* (Gwiazdy bez pieniędzy: przemysł jakuckiej muzyki etnicznej, ruchliwość społeczna i przyjaźń). Autor przedstawił w nim nieformalną strukturę przemysłu muzyki etnicznej w Jakucji, która opiera się na niezwykle rozbudowanym systemie pokrewieństwa i znajomości.

Po podsumowaniu obu wystąpień, otwartej dyskusji nad nimi oraz krótkiej przerwie rozpoczęła się dyskusja końcowa. Joachim Otto Habeck zaproponował, aby sprowadzić ją do czterech kluczowych pojęć pojawiających się podczas konferencji: tradycji, edukacji, tożsamości i osobowości. Mówiąc o tradycji, podkreślił, że nie udało się określić czym ona jest, mimo że sformułowanie to było podczas konferencji często używane. Z pojęciem tradycji wiązała się także, pojawiająca się wielokrotnie, tematyka edukacji. Prelegent zaznaczył, że z przedstawionych referatów wynika, że edukacja to różne sposoby przekazywania wiedzy. Prowadzący wyraził również swoje zadowolenie, że o tożsamości mówiono inaczej niż w latach 70-tych – 80-tych, np. nikt nie

³ Role-Playing Game.

próbował wyprowadzać dokładnej etnogenezy omawianych grup. Z kolei z referatów dotyczących osobowości wyłaniało się, jego zdaniem, desperackie zapotrzebowanie mieszkańców Syberii na stabilizację wszelkich aspektów życia (społecznych, ekonomicznych, politycznych, itd.).

Anouska Traast, nawiązując do stabilizacji, powiedziała, że z jej badań wynika, iż mieszkańcy Syberii wyróżniają trzy okresy: optymizmu związanego z rozpadem ZSRR i uzyskaniem niepodległości przez poszczególne republiki, pesymizmu zmagania ekonomicznych oraz okresu stabilizacji. Zauważyła także, że na konferencji ani razu nie padło słowo – 'transformacja'

i w związku z tym można już chyba mówić o post-post-sowieckości. Z kolei zdaniem Agnieszki Halembi (MPI), stabilizacja nastąpiła także wśród samych antropologów, którzy niegdyś zajmowali się wyłącznie szamanami i hodowlą reniferów, a obecnie – co udowodniła niniejsza konferencja – prowadzą różnorodne badania na Syberii. Podkreśliła ona także, że do niedawna na ludy syberyjskie patrzono tylko jak na ofiary systemu, natomiast dzisiaj perspektywa się zmieniła i zaczyna się je postrzegać jako aktywnych uczestników życia na Syberii.

Rane Willerslev powiedział, że zainteresowania badaczy oraz sama 'antropologia Syberii' bardzo się zmieniły, gdyż trzy lata temu na podobnej konferencji mówiło się wyłącznie o transformacji i przemianach, natomiast ta konferencja ukazuje różnorodność perspektyw badawczych. Z kolei John Ziker powrócił do kwestii tradycji, mówiąc, że ciężko wyjaśnić czym jest tradycja, ale jednocześnie można powiedzieć czym nie jest. Jego zdaniem, wszystko co określa się słowem *sovremennyye* (współczesne) – nie jest tradycją, np. *sovremennaja* odzież w przeciwieństwie do tradycyjnej. Głos ponownie zabrała Agnieszka Halemba zaznaczając, że badania syberyjskie powinny ostatecznie zamknąć rozdział transformacji i przejść dalej, np. do badań nad pokrewieństwem czy wymianą dusz. W zakończonej konferencji podobało się jej, że badacze z Europy Zachodniej i Wschodniej znaleźli wspólny język. Nawiązując do tematów badawczych, Piers Vitebsky powiedział, że antropologia jest dynamiczna, a na pewnych obszarach tworzą się specjalizacje badań antropologicznych, np. w Afryce bada się pokrewieństwo, na Melanezji – osobowość, a na Syberii – post-sowieckość. Jednak, jego zdaniem, w ostatnim czasie antropologodzy wszelkich orientacji powracają do Człowieka jako głównego przedmiotu badań, zamiast skupiać się na wspomnianym już pokrewieństwie czy post-sowieckości. Refleksją na temat tradycji podzieliła się także Swietłana Tiuhteniowa, zaznaczając, że odrodzenie tradycji na Syberii to częstokroć tworzenie jej od nowa.

Ostatnia część dyskusji poświęcona była globalizacji na Syberii. Joachim Otto Habeck podkreślił, że nowe technologie, środki komunikacji (np. internet) zmieniają stosunki między tajgą a miastem. Florian Stammer dodał, że ludzie na Syberii nie chcą już oglądać kaset VHS, wolą kupić sobie telewizję satelitarną i oglądać MTV. Właśnie badanie relacji globalne/lokalne może stać się nowym kierunkiem studiów syberyjskich.

Na zakończenie Joachim Otto Habeck powiedział, że MPI postara się opublikować⁴ referaty przedstawione na konferencji, podziękował gorąco wszystkim uczestnikom za udział i zaprosił na dodatkową prezentację poświęconą pomocy humanitarnej po trzęsieniu ziemi na Ałtaju.

Omówiona tu konferencja była wydarzeniem niezwykle ważnym z kilku powodów. Po pierwsze, uwieczniła kilkuletni okres badań prowadzonych na Syberii przez międzynarodową ekipę z MPI. Po drugie, udział w niej wzięli zarówno 'syberiolodzy' ze Wschodu, jak i z Zachodu; dzięki temu możliwa była wymiana doświadczeń i poznanie różnych perspektyw badawczych. Po trzecie, tematyka konferencji odbiegała w dużym stopniu od zagadnień transformacji, skupiała się natomiast na problemach ludzi młodych, którzy w najbliższych dziesięcioleciach będą współtworzyć syberyjską rzeczywistość. I wreszcie, *last but not least*, podczas konferencji nie zabrakło spotkań kulturalowych, które sprzyjały wymianie doświadczeń i rozmowom na gruncie bardziej towarzyskim, a przez to bardziej antropologicznym, bo bliższym zwykłym ludziom.

Jarosław Derlicki

⁴ Część prezentowanych referatów zostanie opublikowana w periodyku *Sibirica*.